

Спеціалізованій вченій раді Д.26.007.04

у Національній академії внутрішніх справ

03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Лук'янчук Олени Ігорівни
на тему «Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним
законодавством України» подану на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і
цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право**

Вивчення поданої на рецензування дисертації дає підстави стверджувати, що автором проведено ґрунтовний науково-правовий аналіз теми дослідження, актуальної в теоретичному і практично-прикладному аспекті, а сформульовані рекомендації, пропозиції та висновки становлять наукову новизну і можуть бути предметом обговорення.

Актуальність теми дослідження. «Шануй батька твого й матір твою» – один із християнських законів, який вчить нас виявляти батькам вдячність, поважати їх та дбати про їх потреби. Ця заповідь є втіленням принципу взаємності, який отримав законодавче закріплення у ст. 51 Конституції України та ст. 172 Сімейного кодексу нашої держави.

Повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу.

Належне виконання цього обов'язку залежить від багатьох суб'єктивних та об'єктивних факторів, одним із яких є стан сучасного законодавства. Доктринальний аналіз його положень, який зробила дисертантка, вказує на низку проблем, вирішення яких є вимогою сьогодення. Першочергово, йдеться про термінологічну та регулятивну неузгодженість положень окремих актів законодавства між собою; невідповідність законодавства запитам сучасного

Вх. №	239	20 10 р.
12	а	
кількість аркушів:		
осн. док.	12	долаток

суспільства; необхідність гармонізації законодавства України про інтелектуальну власність із правом Європейського Союзу. Вирішення цих проблем потребує системного підходу і повинно ґрунтуватися на серйозній концептуальній основі.

Більше того, нечіткість окремих законодавчих положень у досліджуваній сфері виявляє і судова практика, що також обумовлює потребу ґрунтовного науково-теоретичного осмислення їхнього змісту з метою підвищення якості правового регулювання сімейних відносин.

Наведені обставини не залишають сумнівів щодо актуальності обраної дисертанткою теми дослідження та науково-практичного значення роботи.

Дисертація Лук'янчук Олени Ігорівни є самостійною завершеною науковою працею, в якій авторці вдалося розробити та сформулювати низку нових наукових положень і висновків, що відповідають критеріям наукової новизни і в сукупності вирішують виявлену конкретну наукову проблему.

Наукові положення, висновки і рекомендації, зроблені Оленою Ігорівною, вказують на досягнення поставлених мети та завдань наукового дослідження. При цьому, мета дисертаційної роботи сформована відповідно до актуальності теми та вказує на її сучасний рівень, органічно узгоджується з визначеним предметом дисертації. Повнота змісту дослідження знаходить своє відображення і в тому, що тут наводиться особливо детальний фактичний матеріал, що включає змістовні обґрунтування, гіпотези, історичні екскурси, а результати наукового пошуку описуються в найбільш цілісній з точки зору наукового пізнання формі. Зміст дисертації характеризує оригінальність і неповторність наведених відомостей. Основою в ній є принципово новий матеріал, що включає опис нових фактів, явищ і закономірностей права інтелектуальної власності, а також узагальнення раніше відомих положень.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Концепції державної сімейної політики, затвердженої постановою Верховної Ради України від 17 вересня 1999 року № 1063-XIV, Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до

2022 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 січня 2018 року № 10-р, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої указом Президента України від 20 травня 2015 року, виконано відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275, передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015–2019 роки.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати дисертаційного дослідження Лук'янчук Олени Ігорівни є науково обґрунтованими, адже у роботі, що рецензується, комплексно опрацьовано достатньо широкий спектр проблем, пов'язаних із виконанням повнолітніми дітьми обов'язку утримувати своїх батьків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, насамперед, у тому, що вперше у науці сімейного права України здійснено системний теоретичний аналіз механізму правового регулювання виконання дітьми обов'язку утримувати своїх батьків.

Стосовно багатьох проблем авторка висловлює свою позицію, наводить додаткові аргументи на користь вже висловлених в юридичній літературі поглядів учених та практиків, до позицій яких вона схиляється, а також вдається до обґрунтованої критики тих точок зору дослідників, які на її переконання є спірними.

Так, авторкою вперше запропоновано поширити обов'язок дітей утримувати батьків на осіб, які перебувають у стані немічності. Водночас, дисертантка окреслює критерії немічності особи, вказуючи, що такою є особа, яка внаслідок свого похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не може самостійно забезпечувати свої життєво необхідні потреби, потребує стороннього догляду, допомоги та (або) піклування.

Вперше у доктрині сімейного права розмежовано сутність обов'язку дітей піклуватися про батьків та обов'язку дітей брати участь у додаткових витратах на батьків. Зокрема, обґрунтовано, що обов'язок дітей піклуватися про батьків носить особистий немайновий характер, а обов'язок брати участь у додаткових витратах на батьків полягає в понесенні матеріальних витрат, зокрема, на придбання ліків, медичної техніки, проведення операційного втручання, встановлення протезів тощо.

У дисертації наводяться аргументи й на удосконалення певних наукових суджень, теорій, положень. Так, авторкою поглиблено науково-теоретичне розуміння змістовного навантаження «утримання» та «аліменти». З позиції дисертантки утримання непрацездатних батьків може виражатися як у наданні матеріальної допомоги, так і виконанні інших дій, спрямованих на забезпечення життєво необхідних потреб батьків. Втім, аліменти – це періодичні грошові платежі, що сплачуються дітьми на утримання батьків у визначених законом випадках на підставі закону або договору.

У дисертаційній роботі також визначено додаткові критерії визнання батьків такими, що потребують матеріальної допомоги, в основу моделювання яких взято такі соціально-економічні категорії як «сукупний місячний дохід», «прожитковий мінімум» та «місячні витрати». Окрім випадку коли сукупний місячний дохід батьків не забезпечує їм прожиткового мінімуму, на переконання авторки, батьки потребують матеріальної допомоги також і у тому випадку, коли внаслідок особливих потреб, їх місячні витрати перевищують розмір сукупного місячного доходу.

У положеннях новизни, які набули подальшого розвитку дисертанткою розвинуто доктринальні бачення заборгованості по сплаті аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, як одну із форм ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що зроблені під час дослідження висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших

наукових досліджень у сфері сімейного права України; у законотворчій діяльності – в процесі удосконалення сімейного законодавства України. Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватись у правозастосовчій практиці під час розгляду і вирішення сімейних справ, а також у процесі підготовки науково-практичних коментарів до СК України (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність ТОВ «Юридична фірма «Сабіком» від 23 липня 2019 року).

Одержані наукові та прикладні результати можуть бути використані в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне та сімейне право», «Сімейне право», «Актуальні проблеми сімейного права»; у підготовці підручників і навчальних посібників; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 24 червня 2019 року).

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних учених, які вивчали проблеми правового регулювання виконання дітьми обов'язку щодо утримання своїх батьків. Зміст роботи свідчить, що її авторка у своєму дослідженні спирається на вивчення, творче осмислення і використання значної кількості джерел (їх список складає 200 найменування).

Результати дослідження пройшли належну апробацію, оскільки її основні теоретичні положення та висновки викладено у дев'яти публікаціях, у тому числі у чотирьох статтях у наукових фахових виданнях України, одній статті в науковому періодичному виданні іншої держави, чотирьох тезах доповідей на науково-теоретичних та науково-практичних конференціях.

Повнота викладення матеріалів дисертаційного дослідження. Мета, завдання і предмет дослідження зумовили структуру цієї роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, до яких входять дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел.

Основні положення та зміст наукового дослідження. Перший розділ дисертаційного дослідження **«Теоретико-правові та методологічні засади дослідження обов'язку дітей утримувати батьків»** присвячений

окресленню стану наукової розробки та методології проведення дослідження обов'язку дітей утримувати батьків, дослідженню еволюції правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків та міжнародного досвіду у контексті обраної проблематики.

Цілком слушним є висновок, що в Україні інститут обов'язку щодо утримання батьків пройшов тривалий шлях історичного становлення і розвитку. На основі доктринального аналізу пам'яток кодифікації цивільного і сімейного законодавства на українських землях вдало розроблена періодизація розвитку правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків, що дозволила змодельовати загальне уявлення про динаміку цього інституту сімейного права.

Вкрай важливим з огляду на сучасні потреби і виклики гармонізації вітчизняного законодавства із законодавством європейських держав та сприйняття позитивного міжнародного досвіду законотворення є вивчення стану правового регулювання обов'язку дітей утримувати батьків у зарубіжних країнах. У цьому контексті заслуговує на увагу висновок про необхідність імплементації, передбаченого законодавством США та Німеччини, права на звернення до суду третіх осіб з вимогою компенсувати витрати, які були ними понесені в ході догляду та здійснення піклування за непрацездатними особами на підставі закону, що регулює обов'язок дітей утримувати своїх батьків. Відповідачами за таким позовом визначено повнолітніх дітей осіб, за якими здійснювалися догляд та піклування.

У другого розділу дисертації **«Загальна характеристика обов'язку дітей утримувати батьків»** предмет дослідження складають юридична природа обов'язку дітей утримувати батьків та підстави виникнення і звільнення від обов'язку щодо утримання батьків.

На вирішення низки практичних завдань та розв'язання теоретичних дискусій скерована пропозиція дисертантки розмежовувати сутність понять «утримання непрацездатних батьків» та «аліментні зобов'язання». Аналізуючи змістовне навантаження цих понять у нормативно-правових актах

та зважуючи на усталені доктринальні підходи до їх розуміння, авторка приходить до висновку, що термін «утримання» є ширшим за змістом ніж термін «аліменти». Утримання непрацездатних батьків може виражатися як у безпосередньому наданні коштів непрацездатним батькам для задоволення їхніх певних потреб, так і в особистому придбанні матеріальних цінностей, продуктів харчування, ліків, доставлення їх до помешкання батька, матері; сплата комунальних послуг; допомога в організації та сплаті певних необхідних послуг, пов'язаних з ремонтними роботами помешкання батьків та інше. Діти вільні у виборі способу утримання батьків (С. 75).

Заслуговує на увагу ретельний науковий аналіз юридичних фактів, які разом взяті обумовлюють обов'язок дітей утримувати своїх батьків. В основу аналізу дисертанткою взято не тільки зміст відповідних нормативних актів та доктринальні судження з тієї чи іншої проблеми, що відповідає тематиці дослідження, але і значний пласт судової практики.

Справедливій критиці піддані наукова позиція запровадити обов'язок для неповнолітньої особи утримувати батьків у зв'язку з наданням йому повної цивільної дієздатності. Така наукова позиція, на переконання авторки, суперечить правовій природі інституту утримання в сімейному законодавстві, оскільки неповнолітня особа, будучи наділена правом на своє утримання з боку батьків (ст. 180 СК України), змушена буде їх утримувати до свого повноліття (С. 87).

Дисертанткою, на основі аналізу норм законодавства України, переконливо обґрунтовано право на утримання від дітей тих батьків, які внаслідок життєвих обставин, не досягнувши встановленого законодавством пенсійного віку, а також не маючи офіційного статусу особи з інвалідністю, перебувають у немічному (безпорадному) стані, зумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом до тих пір, доки ці обставини не відпадуть (С. 94).

Аналізуючи та узагальнюючи судову практику в площині розгляду спорів про утримання дітьми батьків та стягнення на їх користь аліментів,

авторка звертає увагу, що сам по собі факт непрацездатності батьків не зумовлює виникнення у дітей обов'язку надання їм утримання та не свідчить про наявність потреби в отриманні матеріальної допомоги (С. 100).

Розглядаючи питання звільнення дітей від обов'язку утримувати батьків, дисертанткою відстоюється позиція, що несплата аліментів на утримання дитини, яка призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, в контексті норми ст. 204 СК України має розглядатися саме як один із проявів ухилення батька, матері від виконання своїх батьківських обов'язків, якої достатньо для звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю (С. 104-105).

Такими, що мають теоретичне та практичне значення є висновки, які зроблені у третьому розділі дисертації **«Виконання дітьми обов'язку утримувати батьків»**.

В основу розв'язання низки питань, пов'язаних із добровільним виконання дітьми обов'язку щодо утримання, авторкою було покладено аналогію норм СК України, що регулюють добровільний характер виконання обов'язку щодо утримання дитини, а також договірні відносини між батьками щодо сплати аліментів на дитину та надання утримання подружжю.

Вкрай важливими є висновок, що аліментний договір, без сумніву є позитивним явищем в сімейному законодавстві і його укладення надає можливість без участі суду вирішити питання щодо надання утримання особі, яка його потребує (С. 115). Така договірна модель спрямована передусім, на добровільне виконання аліментного зобов'язання щодо утримання батьків, а також надає можливість батькам та дітям самостійно вирішити питання надання аліментів без втручання суду.

З аналізу норм сімейного законодавства зроблено позитивне застереження про те, що батьки і їх повнолітні діти мають право на укладання

аліментного договору незалежно від того чи є отримувач аліментів непрацездатним та чи потребує він матеріальної допомоги. (С. 116).

З'ясовуючи особливості стягнення аліментів на утримання батьків, додаткових витрат на їх догляд та лікування у примусовому порядку, переконливим є застереження, що ухвалюючи рішення у справах про стягнення аліментів на утримання батьків та додаткових витрат, викликаних їх тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю, суду треба поважати рішення батьків про їх свідому відмову позиватися до будь-кого з дітей, водночас, виходячи із засад справедливості, добросовісності та розумності, призначена сума аліментів для щомісячної сплати на утримання батька, матері, а також сума коштів, що підлягає сплаті за додаткові витрати на батьків, викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю, не повинна повністю покладатися на одну дитину, до якої пред'явлено позов, в той час як у позивача є ще повнолітні діти, на яких також лежить подібний обов'язок (С. 130).

Аналізуючи судову практику в справах про стягнення аліментів на утримання батьків, дисертантка приходить до висновку, що досить часто суди відмовляють батькам у задоволенні позовних вимог, обґрунтовуючи своє рішення тим, що позивач не довів факту своєї потреби матеріальної допомоги, а оскільки його пенсія та інші доходи забезпечують йому розмір прожиткового мінімуму, встановленого законом, то, в силу ч. 4 ст. 75 СК України, він не може вважатися таким, який потребує матеріальної допомоги. З огляду на це, у роботі рекомендовано батькам, чий місячний дохід на рівні або, хоч незначно але, перевищує розмір прожиткового мінімуму, у суді документально підтверджувати факт того, що їх місячні витрати не покриваються відповідно місячними доходами. Саме різниця цих сум може бути стягнута судом з дочки, сина на утримання батька, матері (С. 134-135).

Ознайомлюючись із змістом автореферату дисертації, можна зробити висновок про те, що автореферат в цілому відображає основні положення дисертаційного дослідження. За своїм змістом висновки і рекомендації,

викладені в авторефераті, є ідентичними основним положенням, які висловлені в дисертації. Потрібно також зауважити, що автореферат і дисертація оформлені відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України.

Проте, загальна позитивна оцінка роботи не виключає наявності зауважень до її змісту, оскільки вирішення певного кола питань в дисертації не виключає спірних положень, а деякі пропозиції є недостатньо обґрунтованими чи аргументованими, що свідчить про необхідність вступити в дискусію з автором роботи з тією метою, аби почути додаткову аргументацію на користь тих чи інших позицій. Найбільш суттєвими з таких зауважень вважаємо наступні:

1. Визначаючи стан немічності батьків як одну із підстав покладання на дітей обов'язку утримувати таких батьків, дисертантка немічними визначає осіб, які внаслідок похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не можуть самостійно забезпечувати умови свого життя, потребують стороннього догляду, допомоги та піклування. Водночас, у роботі встановлені темпоральні межі виконання такого обов'язку моментом, коли підстави стану нікчемності відпадуть. Такий висновок потребує уточнення, оскільки похилий вік і каліцтво особи становлять невідворотні процеси.

У контексті цього зауваження необхідно відкоригувати висновок №4 на сторінці 163 дисертаційного дослідження.

2. Авторського доктринального тлумачення потребує змістовне навантаження оціночних категорій «нормальні сімейні стосунки» та «послаблення сімейних відносин», які дисертантка застосовує при визначенні добровільності виконання аліментного обов'язку (С. 9 автореферату).

3. Дисертантка стверджує, що визначений у договорі розмір аліментів не має бути нижчим за розмір, який батько, матір могли б отримувати при стягненні аліментів у судовому порядку. У протилежному випадку договір про сплату аліментів може бути визнано недійсним за рішенням суду, як такий, що порушує права батьків, встановлені СК України (С.118). Водночас, на

сторінці¹³³ дисертаційного дослідження зроблено застереження, що в українському законодавстві чітко не встановлений мінімальний розмір аліментів, які належить стягувати з дітей на утримання непрацездатних батьків. З огляду на такий стан законодавства, неможливо застосовувати за аналогією ст. 189 СК України та визнати у суді факт недійсності договору про сплату аліментів буде неможливо.

4. Ревізії потребує перелік умов, які авторка визначає як істотні. На наше переконання, така умова є одна – розмір аліментів. Всі інші названі авторкою умови (спосіб платежу, порядок сплати аліментів, строк дії договору, термін або строк для сплати аліментів) обмежують свободу договору як однієї із визначальних засад цивільного законодавства.

5. У дисертаційній роботі доречно було би більш ретельно розглянути питання множинності суб'єктів зобов'язань щодо утримання батьків, які виникають на підставі договору або закону крізь призму позитивного законотворення у зарубіжних країнах.

Втім, висловлюючи наведені зауваження, слід зазначити, що вони не є суттєвими і переважно носять дискусійний характер або ж торкаються тих питань, які були не в повній мірі обґрунтованими чи аргументованими. І хоча вони слугують приводом для дискусії під час публічного захисту дисертаційного дослідження, проте не впливають на раніше висловлену загальну позитивну оцінку роботи.

Таким чином, за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів, а також за змістом, кількістю, обсягом публікацій і повнотою опублікованих дисертанткою матеріалів наукова робота Лук'янчук Олени Ігорівни на тему «Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України» відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567.

На підставі викладеного, вважаємо, що представлене дисертаційне дослідження є завершеною науковою працею, науково-обґрунтовані

результати дослідження у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
Верховна Рада України
народний депутат України

І. Р. Калаур

